

АНОТАЦІЯ

Мануїлова А. І. Естопель як загальний принцип міжнародного права. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 293 – Міжнародне право. – Національний університет «Одеська юридична академія», МОН України, Одеса, 2021.

Дисертація є першим в українській науці міжнародного права спеціальним комплексним дослідженням принципу естопеля як загального принципу міжнародного права. У роботі представлено низку авторських понять, концепцій, ідей та висновків, які характеризуються науковою новизною.

У дисертації розкрито особливості розвитку принципу естопеля на різних етапах становлення міжнародного права, встановлено зв'язок між принципом естопеля та його юридичною основою – принципом добросовісності, проведено розмежування принципу естопеля з інститутом односторонніх актів держави, на підставі чого обґрунтовано самостійний характер принципу естопеля, який за своєю суттю і спрямованістю регулятивного впливу є абсолютно самостійним принципом права і як один із загальних принципів права (за змістом ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН) входить в систему джерел міжнародного права.

Естопель розкривається як загальноправовий принцип, який існує нарівні з принципами добросовісності, змагальності, належного виконання прийнятих на себе зобов'язань і в певному сенсі є їх продовженням.

Розкрито завдання та функції естопеля у регулюванні міжнародних відносин. Його завдання полягає у запобіганні несправедливому відхиленню однієї держави від раніше зайнятої позиції з певного питання факту чи права, прийнятої іншою державою в якості основи для вчинення нею певних дій або утримання від них, яке, якщо воно не буде дотримано, буде діяти на шкоду іншій державі. Доведено, що, виконуючи притаманну йому стабілізуючу роль

у сучасному міжнародному праві, естопель забезпечує через припис послідовності поведінки держав юридичну безпеку суб'єктів міжнародного права. Функціональна спрямованість принципу естопеля у зазначеному напрямку обумовлена його двоєдиним значенням – якістю норм процесуального і матеріального права. У процесуальному праві під естопелем слід розуміти правило або принцип, згідно з яким сторона спору не має права змінювати свою правову позицію на протилежну, якщо в результаті такої недобросовісної суперечливої поведінки завдається шкода протилежній стороні, а також порушуються основоположні принципи процесуального права, зокрема, добросовісності та змагальності. В матеріальному праві під естопелем розуміється правовий механізм, що регулює можливість оскарження нікчемності зобов'язання на підставі недобросовісної поведінки сторони. Іншими словами, естопель в матеріально-правовому сенсі – це свого роду превенція, яка забороняє сторонам посилаючись на неукладеність або недійсність зобов'язання після виконання його умов, якщо своєю поведінкою вони вже підтвердили наявність волі на його виконання.

Доведено, що позитивна спрямованість регулятивного впливу принципу естопеля полягає в тому, що через неприпустимість порушення правила послідовності в поведінці держав, він відновлює взаємний баланс між суб'єктивними правами держав. Таким чином через встановлення санкцій за будь-які випадки непослідовної поведінки, що мали місце в минулому, принцип естопеля усуває їх *ex post facto* (за допомогою прямого припису вимоги щодо дотримання принципу добросовісності) і направляє сторони (за допомогою винесеного рішення) в перспективі їхніх майбутніх відносин на нормальну, упорядковану нормами права взаємодію.

Охарактеризовано механізм естопеля, в основі якого лежить принцип добросовісності, спрямований на підтримку юридичної безпеки суб'єктів правовідносин, що реалізується двома способами: 1) як процесуальне заперечення під час розгляду справи; 2) як норма-принцип, покликана на

основі принципу добросовісності сприяти забезпеченню юридичної безпеки суб'єктів правовідносин. Під цим розуміється певний (високий по сучасним стандартам) рівень права в світовому товаристві, при якому дотримується взаємозалежність міжнародних зобов'язань однієї держави та кореспондуючих їм суб'єктивних прав іншої держави. Держава може користуватися своїми суб'єктивними правами тільки в тій мірі, в якій це не порушує права іншого суб'єкта міжнародного права.

Визначено межі дії принципу естопеля: з одного боку, застосування принципу естопеля не повинно порушувати право на заперечення учасника судового процесу; з іншого боку, право на заперечення припиняється (втрачається) учасником спору тоді, коли є ознаки створеної ним ситуації естопеля, в разі кваліфікації (виявлення) якої обмежувальним механізмом реалізації права на заперечення є застосування принципу естопеля з метою збереження справедливого балансу інтересів сторін спору.

Розкрито зв'язок між принципом естопеля та принципом добросовісності, який є його юридичною основою: якщо принцип добросовісності передбачає необхідність дотримання певного рівня послідовності в поведінці суб'єктів міжнародного права, то естопель забезпечує примушування до дотримання принципу добросовісності. По відношенню до принципу естопеля принцип добросовісності відіграє двояку роль. По-перше, він забезпечує захист правомірних інтересів держави, яка на основі цього принципу довірилася заявам та поведінці протилежної сторони. По-друге, принцип добросовісності вимагає від держави, суперечливими заявами та поведінкою якої створено естопель, дотримуватися послідовності у своїх діях і, тим самим, базуючись на суворому дотриманні цього принципу, дотримуватися своєї позиції у відносинах з іншими державами.

Визначено конститутивні елементи естопеля, а саме: 1) існування певної зрозумілої та недвозначної міжнародно-правової позиції з основних питань, що виражається на основі вільного та обдуманого волевиявлення

суб'єкта міжнародного права; 2) вчинення іншим суб'єктом міжнародного права, який самим добросовісним способом покладався на неї, (дестинатором цієї позиції) будь-яких дій або утримання від них; 3) як наслідок таких дій чи бездіяльності – завдання збитків власній позиції дестинатора; 4) скасування або суттєва зміна державою своєї первісної позиції. Присутність всіх зазначених елементів є неодмінною умовою при констатації ситуації естопеля.

Проведено розмежування принципу естопеля та інституту односторонніх актів: у випадку односторонніх актів держава виступає з чітким наміром покласти початок новим правовідносинам, взявши на себе в односторонньому порядку міжнародно-правові зобов'язання; у випадку з естопелем держава втрачає можливість відмовлятися від своєї попередньої позиції, внаслідок якої виникли права в третіх сторін. У деяких випадках при дотриманні всіх необхідних умов, односторонні акти держав дійсно можуть призвести до естопеля. Однак застосування такого принципу повинно носити обмежувальний характер. Здатність односторонніх актів самостійно створювати міжнародні зобов'язання, необхідність дотримання цих зобов'язань в силу дії принципу добросовісності незалежно від наявності понесеного збитку, особлива роль волевиявлення у встановленні юридичного зобов'язання за допомогою одностороннього акту роблять звернення до естопеля для обґрунтування юридичної сили таких актів зайвим. Таким чином, принцип естопеля має скоріш опосередковане відношення саме до односторонніх актів та може розглядатися в рамках цієї теми як один із видів прояву юридичних наслідків, які викликані суто односторонніми актами.

Визначено та охарактеризовано обов'язкові умови застосування принципу естопеля, які можна визнати як *conditio sine qua non*. Першою невід'ємною умовою застосування естопеля є те, що виникнення довіри в іншої сторони має бути поставлено суб'єкту, якому протиставляється естопель. Тобто довіра добросовісної сторони має стати результатом попередньої поведінки недобросовісної сторони, здатної сформулювати таку

довіру (наприклад, заяви, обіцянки, фактична поведінка, що формує в іншій стороні певні обґрунтовані очікування). Другою обов'язковою умовою застосування принципу естопеля є виникнення обґрунтованої довіри у добросовісної сторони, зокрема, в останньої повинні скластися певні очікування щодо подальшої поведінки іншої сторони. Фактор обґрунтованості довіри передбачає, що сторона мала розумні підстави для того, щоб покладатися на поведінку контрагента. Третьою умовою для застосування принципу естопеля є явна несправедливість підриву довіри. Право блокується через явну несправедливість, яка в конкретних ситуаціях може виникати в результаті суперечливої поведінки. Дійсним об'єктом захисту виступає довіра, обумовлена попередньою поведінкою сторони, яка в більшості випадків об'єктивується через адаптацію власної поведінки, яка у зв'язку з подальшою суперечливою поведінкою завдає стороні збитки або стає причиною настання для неї серйозних негативних наслідків.

Обґрунтовано, що естопель виникає між двома суб'єктами. Цей принцип стимулює послідовну поведінку держав, що в підсумку відповідає принципу добросовісності. Саме добросовісна помилка дестинатора позиції тягне за собою принцип естопеля. Добросовісність помилки означає її одночасно справжнє та обґрунтоване вчинення з урахуванням об'єктивної ситуації, що склалася. Саме добросовісність помилки дозволяє запобігти зверненню до естопеля будь-якого суб'єкта, який нерозумно або навмисно помилився, і захистити довіру, що є справжньою та обґрунтованою, а тому є основою правопорядку та заслуговує захисту.

Доведено, що з огляду на суто цілеспрямовану дію естопеля, що передбачає необхідність констатації причинно-наслідкового зв'язку між створеною на основі поведінки держави позицією, яка спонукала до дії або бездіяльності дестинатора позиції, та понесеними збитками, принцип естопеля застосовується виключно в відношеннях між державою, яка на основі своєї поведінки створила правову позицію, та державою, по відношенню до якої це уявлення діє. Таким чином, принцип естопеля через

відношення суто в рамках двосторонніх відносин сприяє підтриманню міжнародного миру та справедливості в цілому.

Встановлено, що застосування принципу естопеля при вирішенні спору в суді можливо не тільки при наявності заяви сторони, але і безпосередньо самим судом з метою припинення зловживання сторонами судового процесу їх процесуальними правами. Саме в цьому бачиться баланс між розширенням судової дискреції і проблемою захисту процесуальних прав сторін. Юридично значущим наслідком принципу естопеля виступає втрата права в зв'язку з оцінкою судом фактичної поведінки сторін та їх добросовісності. Втрата права застосовується як результат непослідовної процесуальної поведінки, яка з точки зору юридичних фактів є вчинком, так як правові наслідки виникають всупереч наміру суб'єкта, що вчинив цей правочин.

Зазначено, що естопель настає не як наслідок передбачуваного сприйняття можливих наслідків поведінки однієї держави в розумінні іншої держави, а як результат конкретного недотримання правила послідовності у поведінці держави, за обставин заявленої (проявленої) довіри щодо цієї поведінки з боку іншої держави. У режимі реальних категорій принцип естопеля спрямований, відповідно до особливостей своєї інституційної побудови, на попередження (в плані виключення негативного) порушення правила послідовності в поведінці держав і, відповідно, на підтримку (в плані забезпечення позитивного) суворого дотримання міжнародно-правових зобов'язань у майбутньому. Стабільність міждержавних відносин, що визначається дотриманням державами вимог, які встановлюються принципом добросовісності та принципом взаємності, передбачає надання особливого значення правилу послідовності. Послідовність у міжнародно-правовій позиції держави – це і передбачуваність у поведінці, і в конкретному результаті – юридична безпека держав-членів світового співтовариства.

Поглиблено розуміння потенціалу принципу естопеля як матеріальної норми міжнародного права, яка здатна відігравати значну роль для кращого розуміння правової структури односторонніх актів, угод необов'язкового

характеру і системи голосування в міжнародних організаціях. Як матеріальний принцип, естопель приписує зобов'язання послідовності в поведінці держав і сприяє дотриманню юридичної безпеки суб'єктів міжнародного права.

На основі проведеного аналізу стверджується, що естопель є складним комплексним явищем, спрямованим не тільки на захист однієї сторони від недобросовісності іншої, а й на забезпечення дії принципів справедливості і добросовісності в цілому. Подібний висновок може служити основою для проведення подальшого дослідження цього нового для України правового інструменту з метою виявлення його особливостей і вироблення практичних рекомендацій щодо подальшого застосування, в тому числі визначення критеріїв для ситуації, коли естопель може бути застосований, що дозволить більш правильно і ефективно захищати та відновлювати порушені права.

Ключові слова: принцип естопеля, принципи права, загальні принципи права, принцип добросовісності, односторонні акти, належна поведінка, добросовісне виконання зобов'язань.

SUMMARY

Manuilova A. I. Estoppel as a general principle of international law. – Qualifying research work as manuscript.

Doctoral thesis for an academic degree of the Doctor of Philosophy in specialty specialty 293 – International law. – National University «Odessa Law Academy», Ministry of Education and Science of Ukraine, Odessa, 2021.

The dissertation is the first in Ukrainian science of international law special complex research of the principle of estoppel as the general principle of international law. The paper presents a number of author's concepts, ideas and conclusions, which are characterized by scientific novelty.

The dissertation reveals the peculiarities of the development of the estoppel principle at different stages of the formation of international law, establishes the connection between the estoppel principle and its legal basis – the principle of good faith, distinguishes the estoppel principle with the institution of unilateral acts of the state, on the basis of which the independent nature of the estoppel principle is substantiated which by its essence and the direction of the regulatory influence is a completely independent principle of law, and as one of the general principles of law (according to Article 38 of the Charter of the International Court of Justice) is included into the system of sources of international law.

Estoppel is revealed as a common law principle, which coexists with the principles of good faith, adversarial proceedings, proper performance of obligations and in a certain sense is a continuation of them.

The tasks and functions of estoppel in the regulation of international relations are characterized. Its task is to prevent the unjust deviation of one state from a previously taken position on a certain issue of fact or law adopted by another state as a basis for its actions or refrain from them, which, if not followed, will act to the detriment of another state. It has been proved that, performing its inherent stabilizing role in modern international law, estoppel ensures the legal

security of subjects of international law through the prescription of the sequence of states' conduct. The functional orientation of the estoppel principle in this direction is driven by its dual meaning – as quality of procedural and substantive law. In procedural law, estoppel should be understood as a rule or principle according to which the party to the dispute has no right to change its legal position to the opposite, if such unfair contradictory conduct harms the other party, and violates fundamental principles of procedural law, including good faith and competitiveness. In substantive law, estoppel is a legal mechanism that regulates the possibility of appealing against the nullity of an obligation on the basis of dishonest conduct of a party. In other words, estoppel in the substantive sense is a kind of prevention, which prohibits the parties to refer to the non-compliance or invalidity of the obligation after fulfilling its conditions, if their conduct has already confirmed the will to fulfill it.

It is proved that the positive direction of the regulatory influence of the principle of estoppels is that due to the inadmissibility of violating the rule of consistency in the conduct of states, it restores the mutual balance between the subjective rights of states. Thus, by imposing sanctions for any inconsistent conduct in the past, the estoppel principle eliminates them *ex post facto* (by directly prescribing the requirement of good faith) and directs the parties (by decision) in the long-run future relations into normal, ordered by the norms of law interaction.

The mechanism of estoppel, which is based on the principle of good faith, aimed at supporting the legal security of the subjects of legal relations, is implemented in two ways: 1) as a procedural objection during the proceedings; 2) as a norm-principle, called on the basis of the principle of good faith to contribute to the legal security of the subjects of legal relations. This means a certain (high by modern standards) level of law in the world community, which adheres to the interdependence of international obligations of one state and the corresponding subjective rights of another state. A state may exercise its subjective rights only to the extent that it does not violate the rights of another subject of international law.

The limits of the principle of estoppel are defined: on the one hand, the application of the principle of estoppel should not violate the right to object of the participant in the trial; on the other hand, the right to object is terminated (lost) by the party to the dispute when there are signs of the estoppel situation created by it, in case of qualification (detection) of which the restrictive mechanism of realization of the right to objection is application of the estoppel principle.

The connection between the estoppel principle and the principle of good faith, which is its legal basis, is revealed: if the principle of good faith presupposes the need to observe a certain level of consistency in the conduct of subjects of international law, then the estoppel principle enforces the good faith principle. In relation to the principle of estoppel, the principle of good faith plays a dual role. First, it protects the legitimate interests of the state, which on the basis of this principle has trusted the statements and conduct of the opposite party. Secondly, the principle of good faith requires the state, whose contradictory statements and conduct created the estoppel, to adhere to the sequence of their actions and, thus, based on strict adherence to this principle, to adhere to its position in relations with other states.

The constitutive elements of estoppel are determined, namely: 1) the existence of a clear and unambiguous international legal position on the main issues, which is expressed on the basis of free and deliberate expression of the will of the subject of international law; 2) the commission by another subject of international law, which in the most conscientious manner relied on it, (the destinator of this position) of any actions or refraining from them; 3) as a result of such actions or inaction – damage to the destinator's own position; 4) cancellation or significant change of its original position by the state. The presence of all these elements is a prerequisite for determining the situation of estoppel.

A distinction is made between the principle of estoppel and the institution of unilateral acts: in the case of unilateral acts, the state has a clear intention to establish a new legal relationship, unilaterally assuming international legal obligations; in the case of estoppel, the state loses the possibility of renouncing its

previous position, as a result of which the rights of third parties arose. In some cases, if all the necessary conditions are met, unilateral acts of states can indeed lead to estoppel. However, the application of such a principle should be restrictive. The ability of unilateral acts to independently create international obligations, the need to comply with these obligations by virtue of the principle of good faith, regardless of the damage, the special role of the expression of will in establishing a legal obligation with the help of a unilateral act makes an appeal to estoppel to substantiate the legal force of such acts unnecessary. Thus, the principle of estoppel is rather indirectly related to unilateral acts and can be considered in this topic as one of the manifestations of legal consequences caused by purely unilateral acts.

Mandatory conditions for the application of the estoppel principle, which can be recognized as *a conditio sine qua non*, have been identified and characterized. The first essential condition for the use of estoppel is that the emergence of trust in the other party must be attributed to the subject to whom the estoppel is opposed. That is, the trust of the bona fide party must be the result of the preliminary conduct of the unscrupulous party capable of forming such trust (for example, a statement, promise, actual conduct that forms certain reasonable expectations of the other party). The second prerequisite for the application of the estoppel principle is the emergence of a reasonable trust in the bona fide party, in particular, the latter must have certain expectations about the further conduct of another party. The factor of reasonableness of trust implies that the party had reasonable grounds to rely on the conduct of the counterparty. The third condition for the application of the estoppel principle is the obvious injustice of undermining trust. The right is blocked due to obvious injustice, which in specific situations may arise as a result of contradictory conduct. The real object of protection is trust due to the previous conduct of the party, which in most cases is objectified through the adaptation of its own conduct, which in connection with subsequent conflicting conduct causes damage to the party or causes serious negative consequences.

It is substantiated that estoppel occurs between two subjects. This principle stimulates the consistent conduct of states, which ultimately corresponds to the principle of good faith. It is the conscientious mistake of the destinator of the position that entails the principle of estoppel. The good faith of a mistake means that it is both a true and a reasonable act, taking into account the objective situation. It is the good faith of the mistake that prevents any entity from making an unreasonable or intentional mistake, and protects the trust, which is real and justified, and therefore is the basis of law and order and deserves protection.

It is proved that in view of the purely purposeful action of estoppel, which implies the need to establish a causal link between the position created on the basis of the state's conduct, which prompted the action or inaction of the destinator of the position, and losses, the principle of estoppel is applied exclusively in relations between the state, which, on the basis of its behavior, created a legal position, and the state in relation to which this submission is valid. Thus, the principle of estoppel through relations purely within the framework of bilateral relations contributes to the maintenance of international peace and justice in general.

It is established that the application of the estoppel principle in resolving a dispute in court is possible not only in the presence of a party's statement, but also directly by the court itself in order to stop the abuse of their procedural rights by the parties. This is the balance between the expansion of judicial discretion and the problem of protecting the procedural rights of the parties. A legally significant consequence of the estoppel principle is the loss of rights in connection with the court's assessment of the actual conduct of the parties and their good faith. The loss of the right is used as a result of inconsistent procedural conduct, which in terms of legal facts is an act, as the legal consequences arise against the intention of the subject who committed the action.

It is noted that estoppel occurs not as a result of the perceived perception of the possible consequences of the conduct of one state in the understanding of another state, but as a result of specific non-compliance with the rule of consistency in the state's conduct under the circumstances of declared (manifested)

confidence in this behavior on the part of another state. In the regime of real categories, the principle of estoppel is aimed, in accordance with the peculiarities of its institutional structure, to prevent (in terms of eliminating the negative) violations of the rule of consistency in the conduct of states and, accordingly, to support (in terms of ensuring the positive) strict compliance with international legal obligations in the future. The stability of interstate relations, determined by the observance by states of the requirements established by the principle of good faith and the principle of reciprocity, presupposes the granting of special importance to the rule of consistency. Consistency in the international legal position of the state is both predictability in conduct, and in a concrete result – legal safety of member states of the world community.

There is an in-depth understanding of the potential of the estoppel principle as a substantive rule of international law that can play a significant role in better understanding the legal structure of unilateral acts, non-binding agreements and the voting system in international organizations. As a substantive principle, estoppel ascribes the obligation of consistency in the conduct of states and promotes the observance of legal security of subjects of international law.

Based on the analysis, it is argued that estoppel is a complex phenomenon aimed not only at protecting one party from the bad faith of the other, but also to ensure the principles of fairness and good faith in general. Such a conclusion can serve as a basis for further study of this new for Ukraine legal instrument in order to identify its features and make practical recommendations for further application, including the definition of criteria for the situation where estoppel can be used, which will more properly and effectively protect and to restore violated rights.

Key words: principle of estoppel, principles of law, general principles of law, principle of good faith, unilateral acts, proper conduct, good faith performance of obligations.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Мануїлова А. І. Становлення принципу естопель в міжнародному праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2018. Вип. 53. Т. 2. С. 140-144.
2. Мануилова А. И. Соотношение принципа эстоппель и принципа добросовестности. *Leges et Viata*. 2019. № 10/2. С. 89-91.
3. Мануїлова А. І. Класифікація принципу естопель в міжнародному праві. *Recht der Osteuropäischen Staaten (ReOS)*. 2020. № 5. Р. 29-34.
4. Мануїлова А. І. Умови застосування та правові наслідки порушення принципу естопель. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 674-677.

Публікація, що індексується в базі даних Web of Science:

5. Manuilova A. Protection of Personal Non-Property Rights in the Field of Information Communications: A Comparative Approach / V. Formaniuk, O. Kanienberh-Sandul, O. Palii, A. Borysova. *Journal of Politics and Law*. 2020. Vol. 13. № 3. Р. 226-235.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають її наукові результати:

6. Мануїлова А. І. Принцип добросовісності як основа інституту естопель. *Матеріали XX ювілейної міжнародної звітної конференції юних юристів, студентів, аспірантів і молодих вчених, присвяченої 20-річчю Національного університету «Одеська юридична академія» та 170-річчю Одеської школи права* : у 3 т. : (м. Одеса, 12 травня 2017) / від. ред. Г. О. Ульянова. Одеса : Фенікс, 2017. Т. 1. С. 217-219.

7. Мануїлова А. І. Формування принципу естопель в міжнародному праві. *Конкурентоспроможність підприємств в умовах трансформаційних процесів в економіці України* : збірник матеріалів III міжвузівської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих учених (м. Харків, 14 листопада 2018 р.) / Харківський торговельно-економічний інститут КНТЕУ. Харків : ХТЕІ КНТЕУ, 2018. С. 44-47.

8. Manuilova A. Unilateral acts as a form of expression of the principle of estoppel in International Law. *Правове життя сучасної України* : у 2 т. : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 травня 2019 р.) / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2019. Т. 1. С. 440-442.

9. Мануїлова А. І. Прояв принципу естопеля в контексті Будапештського меморандуму. *Конгрес міжнародного та європейського права* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 квітня 2019 р.). Одеса : Фенікс, 2019. С. 109-112.

10. Мануїлова А. І. Конституційні елементи принципу естопель. *Актуальні питання розвитку юридичної науки та практики* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених, присвяченої Дню науки юридичного факультету (м. Київ, 15 листопада 2019 р.) / за заг. ред. д.ю.н., проф. І. С. Гриценка, к.ю.н. І. С. Сахарук. Київ, 2019. С. 46-48.

11. Мануїлова А. І. Відповідальність та наслідки порушення принципу естопель. *Правове життя сучасної України* : у 3 т. : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 15 травня 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса : Гельветика, 2020. Т. 3. С. 63-65.

12. Мануїлова А. І. Еманація принципу естопель з принципу добросовісності. *Правова система України в умовах новітніх викликів міжнародного порядку* : матеріали науково-практичної заочної конференції (м. Одеса, 20 травня 2020 р.) / Національний університет «Одеська юридична академія». Херсон : Гельветика, 2020. С. 60-63.

13. Мануїлова А. І. Застосування правила естопель як засіб захисту від недобросовісної поведінки. *Права людини – пріоритет сучасної держави* : матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 10 грудня 2020 р.) / від. ред. М. Р. Аракелян. Одеса : Гельветика, 2020. С. 12-15.

14. Мануїлова А.І. Рецепція принципу загального права естопель у міжнародно-правову систему. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)* : у 2 т. : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 21 травня. 2021 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 1. С. 365-367.